

Nevayî'yi Anla(t)mak

VAHİT TÜRK

Çağatay Türkçesi bilhassa Ali Şir Nevâyî'den sonra her zaman Batı Türklüğünün ilgisini çekmiş ve Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine sözlükler hazırlanmakla kalınmamış, seyrek de olsa eser aktarmaları da yapılmıştır. Bu eser aktarmalarına bir örnek olarak Batı Türkleri tarafından çok sevilen kendi türü için de örnek alınan *Mecalisü'n-Nefayis* gösterilebilir. Türk Edebiyatı'nın ilk şuara tezkiresi olan bu eserin kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmeyen bir aktarması bugün Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Bölümünde 1675 numara ile kayıtlı yazmadır.

Türkiye Türklük Bilimi, Çağatay Türkçesine ait pek çok eseri dil incelemesi de yaparak yayınlamış, bu alanda pek çok uzman yetiştirmiştir. Bu uzmanların büyük çoğunluğu dilci olduğundan, Türkiye'de Çağatay sahasıyla ilgili edebiyat incelemesi pek yapılamamıştır. Edebiyat araştırmacıları, çeşitli sebeplerle Türk edebiyatının ana kollarından biri olan Çağatay Edebiyatı'na, birkaç istisna bir yana, pek ilgi göstermemişlerdir. Araştırmacıları bu alandan uzak tutan önemli sebeplerden biri, Çağatay Türkçesinin kendine has olan ve Batı Türkçesine göre yabancı sayılan dil unsurlarıdır. Bu dil unsurları; Batı Türkçesinde olmayan bir kısım ekler ile farklı anlamla kullanılan ya da hiç olmayan Türkçe bazı kelimelerdir. Çok fazla çabaya gerek olmadan üstesinden gelinebilecek olan bu durum, ne yazık ki olduğundan daha büyük bir sorun gibi görülmekte ve bu alanda çalışmak isteyenlerin cesaretini kırmaktadır. Bu durumun belki de daha önemli bir başka sebebi de akademik yükselmelerdeki sakat teamüllerdir. Şu anda geçerli teamüllere göre Eski Türk Edebiyatı alanında Çağatay Edebiyatı çalışmalarıyla akademik olarak yükselmek oldukça zor görülen bir durumdur ve bu alan olduğu gibi dilcilere bırakılmıştır. Halbuki Batı Türkleri yüzyıllardır Doğu Türk Edebiyatı ile ilgilenmişler, şairler nazireler yazmışlar, medreselere öğrenciler gidip gelmiş, hasılı irtibat 20. yüzyıl başlarına kadar kesintisiz sürmüştür.

Bu yazıda, doktorasını Çağatay Edebiyatı alanında yaptığı anlaşılan bir

Eski Türk Edebiyatı uzmanının *Ali Şir Nevaî* adlı kitabındaki¹, bazı Çağatay metinleri değerlendirilmiş, yanlış yapıldığı düşünülen bir kısım aktarmalar için yeni aktarmalar önerilmiştir. Yanlış olduğu düşünülen aktarmalar bizce, yukarıda belirtildiği üzere bir kısmı eklerin tam tanınmamasından, bir kısmı Türkçe kelimelerin farklı anlamlarla kullanılmasından ve bunların fark edilmemesinden, bir kısmı da alıntı kelimelere yüklenen ve Batı Türkçesinde olmayan anlamlardan kaynaklanmıştır. Kitaptaki bazı yanlışlıklar ise yapılan aktarma üzerinde düşünülmediğini, bunların çalakalem yapıldığını ve konunun çok da ciddiye alınmadığını göstermektedir.

Şimdi Dr. Çetindağ'ın kitabında sayfa numaralarını da göstererek aldığımız *Ali Şir Nevâyî* ve başka birkaç şaire ait Çağatay Türkçesi metinleri ve aktarmalarını, ardından da bizce olması gereken anlamları gösterip, nelerin gözden kaçırıldığını ve nelere dikkat edilmesi gerektiğini göstermeye çalışalım:

Eserin 84-85. sayfalarında yer alan ve *Mecâlisü'n-Nefâyis*'ten alınan birkaç cümle bu eseri daha önce yayınlayanların yanlış aktarmasının aynen tekrar edildiğine veya alıntı yapılan kaynağın olduğu gibi nakledildiğine bir örnek olması bakımından dikkat çekicidir; “*bu Fakîr bâreside köp Fâtihalar okupdurlar. Ümîd ol kim çün dervîş kişi irdi, ba'zı müstecâb bolmuş bolgay.*” (Bu fakîr defalarca Fatihâlar okumuşumdur. İnancım o ki dervîş kişi olduğu kabul ola.) Bu iki cümle Eraslan yayınında (Bu fakir hakkında çok Fatihalar okumuştur. Ümit odur ki dervîş kişi olduğundan kabul edilmiş ola!)” biçiminde öncekine göre metne daha uygun aktarılmıştır (Eraslan-2001). Anlaşılan Dr. Çetindağ, kaynakçasında göstermekle beraber *Mecâlisü'n-Nefâyis*'in Türkiye'deki en son yayınına bakma gereği duymamış ve bu yüzden de nispi de olsa düzgün bir aktarmanın önüne geçmiştir.

Mecâlisü'n-Nefâyis'in bu cümleleri Lütfî ile Nevâyî'nin münasebetini anlatmaktadır. Lütfî'nin Nevâyî'den daha yaşlı olduğu ve yaşlının gence duasından bahsetmenin daha uygun olacağı İslam ve Türk kültürü içinde yetişen herkes tarafından bilinen hususlardandır. Burada Fatiha okuyan, kendinden fakir diye bahseden Nevâyî değil, Nevâyî'den yaşlı olan ve Nevâyî'nin çok saygı duyduğu Lütfî'dir. Ayrıca “okupdurlar” sözünün “okumuşumdur” olarak aktarılması pek anlaşılabilir bir durum değildir. Çünkü bu yapıda birinci kişiyi gösteren herhangi bir unsur yoktur, bu yüklem ancak üçüncü çokluk kişi ile aktarılabilir ve bu bir nezaket çokluğudur.

¹ Çetindağ, Yusuf, *Ali Şir Nevaî*, Kaynak yayınları, İstanbul, 2010.

Metinde geçen “Fatihâ” kelimesi de Batı Türkçesindeki anlamından farklı bir anlamda kullanılmıştır. Bu kelime Doğu Türkçesinde genel olarak dua anlamında kullanılır, ayrıca geleneğimizde yaşayan bir kimse için Fatihâ okunmaz, dua edilir. Bugün de Türkistan lehçelerinde dua etmek karşılığı olarak “bata bermek” deyimini kullanılır ki “bata” kelimesi “Fatihâ” kelimesinin bu lehçelerdeki aldığı biçimdir. Anlaşılan “bata bermek” deyiminin kullanılışı oldukça eskilere gitmektedir.

İkinci cümle de Çetindağ tarafından ya yanlış aktarılmış ya da alındığı yerdeki yanlışlık aynen tekrarlanmıştır. Bu cümlede kabul edilmesi istenen, hatta kabul edileceğine inanılan, Lütfî'nin dervîş kişi olması değil, Lütfî dervîş kişi olduğundan onun ettiği duadır. Türklerde bir kimsenin dervîş kişi olması için dua etmek gibi bir gelenek yoktur, ancak dervîş kişilerden dua almak oldukça önemsenen bir durumdur. Bütün bunlardan sonra bu cümleleri şöyle aktarabiliriz: “(Mevlana Lütfî) Bu Fakîr için çok dualar etmişlerdir. Dervîş kişi olduğu için, ümit olunur ki (en azından) bir kısım duaları kabul ola. “Bu iki cümle yukarıda belirtilen yazma aktarmada ise şu şekildedir: “Bu Fakîr çok Fatihalar okıdum, dervîş âdem idi, ola ki müstecâb olmuş ola.” Görüleceği üzere bu aktarma da Nevâyî'nin cümlelerini karşılamaktan uzaktır. Belki de Türkiye Türkçesine ilk aktarma bu yazmadan alındığı için yanlışlık süregelmiştir.

347

Kitabın 94. sayfasındaki Lütfî'ye ait şu dörtlükteki Türkçe iki kelime anlaşılmadığı için aktarma eksik olmuştur.

Felek özin köterip künde yerge çalgay idi

Yüzüing fîrûğını körmese mîhr ü ayında

(Ey sevgili! Eğer felek senin güzelliğinin tecellisini güneş ve ayda görmeseydi, kendini götürüp yere çalacaktı).

Yazar bu beyitteki *köter-* fiilini *götür-* olarak anlamış ve aktarmıştır, ancak bu kelimenin *kaldır-* olarak aktarılması metne daha uygun düşer ve ibare *götürüp yere çalmak* yerine *kaldırıp yere çalmak* deyimiyile aktarılır, kelimenin asıl ve yaygın anlamı da zaten kaldırmaktır. Beyitte herhalde anlam verilemediği için görmezlikten gelinen bir kelime “künde”dir. Künde kelimesi, bugün de Anadolu ağızlarında gün kelimesinin aksine ilk ünsüzü değişmemiş olarak, kalıplaşmış biçimde ve “her gün” anlamıyla yaygın bir kullanıma sahiptir. Bu kelime de yerli yerine konulduğunda mısranın anlamı “Felek her gün kendisini kaldırıp yere çalacaktı” biçiminde olacak ve mısra herkes için anlaşılır duruma gelecektir.

116. sayfadaki *Nevâdirü'ş-Şebâb'*tan alınan üç beytin aktarmasında da birtakım sıkıntılar dikkati çekmekte ve aktarmanın metinle ilgisiz olduğu

görölmektedir. Bu beyitler aslında Baykara Devleti'nin bürokrasisinin çekişmelerine ve Nevâyî'nin durumuna işaret etmek bakımından da önemlidir, ancak aktarmada beyitlerin çağrışımları tamamen kaybedilmiştir.

*Çün manga (lutf) itti Şeh dîvânda mühr
Bu idi ildin koyı mühr urmagım*

Dr. Çetindağ bu beyti Agâh Sırrı Levend'in eserinden almış, ancak alırken beyitteki "lutf" kelimesini düşürmüş ve beyti anlaşılabilir hâle getirmiştir (Levend-1965, s. 43). Lutf kelimesinin paranteze alınmasının sebebi, Dr. Çetindağ'ın kitabında olmamasıdır.

*Kim gurûr-ı nefsi-i ser-keş men'iga
Barçadın bolgay koyı olturmagım
Çün şikest-i nefis hâsıl bolmadı
Mundın oldı mührümi sındurmagım*

Dr. Çetindağ, bu üç beyti birlikte ve şu şekilde yorumlayarak aktarır: "Nefsin gururunu yenmek için mührünü koyu vurduğunu, buna rağmen nefsinin alt edemediği için mührünün kırıldığını" söyler. Görüldüğü gibi yazar, güya serbest aktarma yapmıştır, ancak verilen anlam Nevâyî'nin kastını aktarmaktan uzaktır.

Baykara, yakın dostu ve mektep arkadaşı Nevâyî'nin yanında bulunmasını ve devlet işlerinde kendisine yardımcı olmasını istediği için ona önemli bir görev vermiştir. Bu görev dolayısıyla Nevâyî, devlet işlerinin görüşüldüğü Divan'da mühür sahibi olarak yer almaktadır, ancak Nevâyî'nin durumu çok kıskançlıklara yol açar ve kendi arzusuyla görevini bırakır. Yukarıdaki beyitler bu tarihî olayla ilgilidir.

Birinci beyit; "Şah (Baykara), beni Divan'a aldı ve mühür lütfetti (Divan beyliği görevini verdi), başkalarının aksine aşağı mühür vurmamın sebebi bu idi." Devlet geleneğinde mühür evrakın üstüne vurulmakta iken, Nevâyî mührü alta vurmuş ve gelenek değişmiştir (Kut-1989). Beyitte geçen koyu kelimesinin anlamı bilinmediğinden, "mührü koyu vurmak" gibi bir garabet ortaya çıkmıştır. Herhangi bir tarihî ya da çağdaş lehçe sözlüğüne bakılsa veya metin üzerinde birazcık düşünülse, *kuyu* kelimesi ya da *yüzükoyun* tabiri hatırlansa kelimenin "aşağı" anlamına ulaşılacak ve bu yanlışlık ortaya çıkmayacaktı.

İkinci beyit daha rahat aktarılabilecek bir yapıdadır: "Herkesten aşağıda oturmanın sebebi, serseri nefsimin gururuna engel olma isteğidir." Üçüncü beyit ise "mührümü kırmanın sebebi nefsimin engeli olamayışımıdır." biçiminde aktarılmalıdır. Burada "mührümü sındurmagım" ibaresi "mührümün kırılması" anlamında değil, "mührümü kırmam" olarak anlaşılmalıdır. Büyük şair, mühür kırmak deyimiyile görevden ayrılmasını ifade etmektedir.

Dr. Çetindağ'ın kitabının 163. sayfasında bulunan ve dipnotta Mustafa Canpolat'ın 1995'te TDK Yayınlarından çıkardığı *Lisânü't-Tayr*'ın 38. sayfasından alındığı belirtilen beyit, ne yazık ki eserin belirtilen sayfasında değil, 268. sayfasında bulunabildi (Canpolat-1995).

Kitabın 163. sayfasında bulunan ve *Sedd-i İskender*'den nakledilen beytin yazmadan mı yoksa yayından mı alındığı belirtilmemiş ve aktarmasında da bir ekin tanınmamasından dolayı aksaklık ortaya çıkmıştır. Söz konusu beyit şudur:

Bilig tahtı üzre çıkıp oturay

Hayâl ilçisin her taraf çapturay

Beyitte iki cümle vardır ve her iki cümlenin yüklemi de istek ifadesiyle kullanılan emir birinci teklik kişi ekidir. Yazar bunları, *oturdum*, *gönderdim* olarak aktarmıştır, ancak *oturayım*, *koşturayım* aktarmaları metne daha uygun olacaktır.

Kitabın 163. sayfasında yer alan ve yine *Sedd-i İskender*'den alınan şu beyitte de yanlış aktarılmaya örnek olacak bir durum ortaya çıkmıştır:

Yasap birle yitkürmeyin fevc fevc

Ki tutsun çirigni hazíz velî evc

(Hazırlayarak kfile kfile gönderdim ki askerini yer belki gök tutsun.)

Bu beyit, *Sedd-i İskenderî*'nin 402. beytidir ve Hatice Tören yayınının 74. sayfasında bulunmaktadır (Tören-2001). Dr. Çetindağ, herhalde beyti anlamakta zorlanmış ve ilk kelimesini değiştirip öyle anlamlandırmaya çalışmış olmalı. Beytin ilk kelimesi "yasap" değil "yasak"tır, bu iki kelime arasında da epey anlam farkı vardır. Beyit, Tören yayınında da anlamlandırılmayacak biçimdedir, burada da ya yanlış okuma ya da kullanılan yazmada yanlışlık söz konusudur. Beyit bu yayında şu şekildedir.

yasak birle yitkürmeyin fevc fevc

ki tutsun çirigni hazíz velî evc

Özbekistan'da yayınlanan *Sedd-i İskenderî*'de beyit en doğru biçimde okunmuştur ve şöyledir:

Yasak birle yitkürteyin fevc fevc

Ki tutsun çerik ne hazíz ü ne evc (Kayumov- 1991)

beyti Türkiye Türkçesine şu şekilde aktarabiliriz: "Askeri düzenleyip bölük bölük göndereyim ki o, yüksek alçak her yeri (yeri göğü) tutsun."

Görüleceği üzere Çetindağ'dan alınan beytin Nevâyî'nin yazdığı beyitle hem şekil olarak, hem de anlam olarak pek ilgisi kalmamıştır, Tören yayınından da bir beyitte beş okuma farkı dikkat çekiyor ki bu farklarla beyte

anlam vermek imkânsız hale geliyor.

Yukarıya alınan beytin devamındaki hemen bütün beyitlerde anlamlandırma eksikleri görülmektedir ancak;

Niçük kim Sikender kizip huşk u ter

Musahhar kılay nazm ile bahr u ber (s.164) beytini “Nasıl ki İskender yaş kuru gezmişti, ben de şiirle karayı ve denizi emir altına aldım.” olarak aktarmak, herhâlde kabul edilebilir ve anlaşılır bir aktarma olmaz. Nevâyî, deniz ve kara anlamındaki *bahr u ber* tekrar olmasın diye *huşk u ter*’i kullanmıştır. Bu ibareyi yaş ve kuru diye aktarmak dil zevkiyle de ilgili bir durumdur. Ayrıca bu beyitte geçen “musahhar kılay” ibaresini de “emir altına aldım” değil “emir altına alayım” olarak aktarmak gerekir. Çünkü “kılay” kelimesi üzerindeki -ay eki yukarıda da belirtildiği üzere emir birinci teklik kişi ekidir ve Türkiye Türkçesindeki karşılığı -ayım’dır.

Ki kalem-zen kılar zamân tahrîr

Tapmış irdi fesâne köp tagyîr (s.166)

“Yazan kişi araştırdığı zaman, destan çok değişmişti.”

Anlaşılan yazar beyitte geçen tahrir kelimesini, hangi sözlükten buldu ise, araştırmak olarak anlamlandırmıştır, ancak kelimenin her sözlükte rastlanan yazmak anlamını kullansa daha uygun bir anlam verebilirdi: “Ki yazar, yazacağı zaman, destan çok değişmişti.” cümlesi ile ifade edilen anlam, herkesin ulaşacağı bir anlamken, yukarıdaki aktarmayı yapabilmek pek tuhaf olmuştur.

Türkçe kelimeleri anlama sıkıntısına örnek beyitlerden biri de şudur:

Kerem eylep ikki kolum koldangız

Söz iklimi sarı mini yoldangız (s.168)

(İyilik edip iki elimden tuttunuz, söz ülkesine doğru beni götürdünüz).

Bu beyitte olup bitmiş bir olay değil, olması arzu edilen bir şey için rica/ talep söz konusudur. Bu durum, Dr. Çetindağ’ın aktarmasındaki görülen geçmiş zaman ekiyle değil, istek ifade eden emir yapısıyla belirtilmiş; ancak aktarıcı bu beyitte de kastedilenin haricinde bir anlam bulabilmiştir. Bu beyti de şöyle aktarsak herhâlde hem Türkçeye, hem edebî zevke, hem de şairin kasdettiğine daha uygun davranmış oluruz: “Lutfedip iki elimden tutunuz, söz ülkesine doğru beni götürünüz.”

Aynı sayfadaki bir başka beyitte yine bir Türkçe yapı tanınmadığı için serbest aktarma (!) söz konusu olmuştur:

Bu vâdî ara hızr-ı râhum bolung

Kayan yüz kitürsem penâhum bolung (s.168)

(Bu yolda yolumun Hızır'ı olun, ne zaman yüz çevirsem sığınağım olun).

Buradaki sorun “kayan” sözünün tanınmaması ya da “kaçan” sözüyle karıştırılmasıdır. Çağatay Türkçesi; ne zaman için kaçan sözünü, ne tarafa/ne yana için de “kayan” sözünü kullanır. Esasen kelimenin içindeki yan sözüne rağmen bunu ne zaman olarak aktarmak dikkatsizliğin ürünü olmalıdır. Bu durumda beyti şöyle aktarabiliriz; “Bu yolda yolumun Hızır'ı olun, hangi tarafa yönelsem sığınağım olun.” Görüldüğü üzere “yüz kitürmek” deyimini de “yüz çevirmek” anlamından daha çok, “yönelmek” anlamına yakındır.

169. sayfadaki

“Çü allınga kilgen biyik tağ idi

Taşı itik ü yolu bortağ idi”

(Zira önüme gelen büyük bir dağ idi, taşı sert, yolu bozuk idi.) Bu beyitte keskin anlamındaki Türkçe itik kelimesi sert olarak aktarılmıştır. Beyitte taşın sertliği değil, keskinliği söz konusu edilmiştir. Aynı kelime müteakip beyitlerde de aynı biçimde anlamlandırılmıştır.

Min haste ki bu rakamı çiktim

Tahriri üçün kalemni çiktim (s.170)

(Ben hastayken bu yazıyı yazdım, yazabilmek için kalemi elime aldım.) Ki bağlama edatının -ken zarf fiil eki ile karşılanması ve aslında olmadığı halde yeterli yapısının kullanılması anlamı bozmuştur. Bu beyitte rakam çekmek ve kalem çekmek deyimleri kullanılmış, yazar her iki deyimini de yazı yazmak olarak anlamıştır, ancak beyti şu şekilde anlamlandırmak daha uygun olacaktır: “Dermansız olan ben, yazmaya niyetlendim (harf yazdım-elif harfini yukarıdan aşağı çekerek yazmaya başladım) ve yazmak üzere kalemi elime aldım.”

Kim şöreti çün cihânga tolgay

Türk ilige dağı behre bolgay (s.171)

(Şöhreti tüm cihana doldu, Türk illeri de kismetini aldı.) Anlaşılan Dr. Çetindağ'ın görülen geçmiş zaman ekine karşı özel bir ilgisi ve hassasiyeti (!) var, ancak bu beytin aktarmasında da bu zaman eki uygun düşmemiştir. Beyti; “Şöhreti cihana dolacağı için Türk halkı da nasibini alacak.” olarak aktarmak uygun olacaktır.

Tab' ol sözlerge bolgaç âşinâ

Kılmağı meyl özge sözlerge yana (s.179)

(Tabiatım o sözlere âşinâ oldu, başka sözlere meyletmedi.) Burada da yukarıda belirtilen görülen geçmiş zaman takıntısı karşımıza çıkıyor. Hâlbuki ekler kendi işlevleriyle aktarılsa bir hata oluşmayacak. Beytin aktarması şöyle

olmalı: “Tabiatım o sözlere aşına olunca bir daha başka sözlere meyletmedi.” Batı Türkçesinde kullanılmayan -gAç zarf-fiil eki, -IncA işlevindedir ve bu ekle karşılandığında sorun ortadan kalkacaktır.

Kim didim uzlet işigin açka min

Dehr-i bî-ma'nî ilidin kaçka min (s.179)

(Bunun üzerine uzlet eşliğini açayım bu manasız dünyadan kaçayım dedim.) Bu beyti biz şöyle anladık: “Dedim ki uzlet kapısını açacağım; bu manasız dünyadan kaçacağım.” Görüldüğü gibi burada da eklerin olduğundan farklı aktarılması ve dolayısıyla şairin kastının dışına çıkılması söz konusu olmuştur.

Önceki ve sonraki beyitlerden bağımsız anlam verilmeyecek bir beyite anlam verilmeye çalışılmış ve doğal olarak ilgisiz bir durum ortaya çıkmıştır:

Anglağaç etfâl eylep şûr u şeyn

İstimâ itti bu sözni vâlideyn

(Çocuklar bu sözü kötü anladılar, ailemde de işitti.)

Dr. Çetindağ'a ait olan parantez içindeki ibare, beytin anlamı bir yana ne yazık ki herhangi bir anlama da sahip değildir. Beyit tek başına anlamlandırılmaya çalışıldığı ve üzerinde düşünülmeyeceği için bu durum ortaya çıkmış olmalı. Beyti önü ve arkasıyla irtibatlı olarak şöyle anlamlandırabiliriz: Anne-baba (dehr-i bî-ma'nâ ilinden kaçacağımı) işitti ve çocuklarının kafasının karışıklığını anlayınca (vehme kapıldılar, aklımı yitireceğimden endişe etmeye başladılar).” Burada Nevâyî, çocukluğunda *Mantku't-Tayr*'ı fazla okumasından ve ondan çok etkilenmesinden dolayı ailesinin telaşlandığını belirtmektedir.

Kitabın 188. ve 191. sayfalarında *Mecâlisü'n-Nefâyis*'ten alınan “*Mevlânâ Lütfining barça yahşi şi'rleri anıngdur kim ogurlap öz atıga kiluptur*” cümlesini de Dr. Çetindağ eserinde kastedilenden farklı olarak “Sekkâkî'nin Lütfî'nin bazı şiirlerini çaldığı...” ifadesini kullanır ki aslında söylenen tam tersidir. *Mecâlisün-Nefâyis*'te anlatılanı biz şöyle anlıyoruz: Sekkâkî Semerkant'lı, Lütfî Herat'lı hemen hemen çağdaş ve birbirinin de rakibi sayılan iki şairdir. Semerkantlılar Sekkâkî'yi çok beğenmektedirler ve Lütfî'nin Sekkâkî'ye ait bazı şiirleri kendisine aitmiş gibi gösterdiği şeklinde dedikodu yapmaktadırlar. Bu bölüm, *Mecâlisü'n-Nefâyis*'in Eraslan yayınında da yanlış aktarılmıştır (Eraslan-2001, s. 70, 129). Anlaşılan Dr. Çetindağ, bu cümleyi Eraslan yayınından olduğu gibi nakletmiştir. Yukarıda künyesi verilen *Mecâlis* yazmasında da bu durum; “*Gayrıların sözleri bu idi ki Mevlânâ'nın cümle şi'rleri serîka olunup kendi ismine eylemiş, ol mahalde bu nev rabitasız mükabereler bazen vuku bulur.*” biçiminde ve

yine anlaşılmaz olarak aktarılmıştır. Görüleceği üzere bu ifadelerde de şiirleri çalanın ve şiirleri çalınanın kim olduğu açık yazılamamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken bir başka şey de; o devirde Türkistan lehçelerinin hiçbiri *yahşi* kelimesini *yahşi* biçiminde söyleyip yazmazlar, kelime normal olarak ses uyumuna uygun biçimde “yahşi” olmalıdır.

Dr. Çetindağ kitabının 213. sayfasından herhangi bir dipnot göstermeden kendi ifadesi olduğu anlaşılan şöyle bir cümle kuruyor: “*Onun eserlerini anlayabilmek için İran edebiyatının bütün inceliklerini bilmekle beraber, Türk dilini ve tarihini de çok iyi bilmek gerekir.*” Aslında bu ifade epeyce abartılıdır. Yukarıdan beri sıralanan ve bundan sonra da sıralanacak olan yanlışları yapmamak için “çok iyi bilmek” değil, biraz haberdar olmak yeterlidir.

Tapa aldı biş genc miftâhını

Yana ança vakt itti islâhını (s. 218)

(Beş hazinenin anahtarını buldu, gönlün kabul ettiği bu gariplikleri çıkardı). Bu beyti bu şekilde anlamlandırmak açıklanabilecek bir durum değildir. Birinci mısranın aktarması, buldu yerine bulabildi kelimesi kullanılarak yapılsaydı düzeltilebilirdi, ancak ikinci mısra ile Çetindağ'ın yaptığı aktarmanın en ufak bir ilgisini kurabilmek mümkün değildir. Görüldüğü üzere ikinci mısradaki ne gönül, ne kabul etme, ne gariplik, ne de çıkarma söz konusudur. Söz konusu edilmeyen bu kadar çok şeyi bir mısradaki toplayabilmek en azından Nevâyî'ye bühtandır. Bu mısra “O kadar zamanda tekrar ıslah etti” biçimine sade bir anlama sahiptir.

Eğer bir kavim ger yüz yoksa mingdur

Mu'ayyen Türk ulusu hod miningdur (s. 221)

(Eğer bir kavim yüz değilse bindir, tüm Türk ulusu hepsi benimdir.) Bu beyitte önce yazılışla ilgili bir şeyi hatırlatmak gerekiyor. Bildirme eki +dur / +dür acaba niçin ince ünlülü kelimeye kalın ünlülü getirilir. Bilindiği üzere Türkçenin ses uyumu kuralı vardır ve ekler kök ünlüsüne göre vaziyet alırlar.

Beytin anlamındaki garabet de hemen göze batacak durumdadır. Bir kavim niçin yüz olmazsa bin olsun, böyle bir kural mı var? Beyit; “Türk kavmi yüz ya da bin boya ayrılrsa da fark etmez, onların tamamı bana aittir” biçiminde aktarılsa herkesin anlayacağı ve şairin de kastettiği anlam ortaya çıkacaktır.

Yukarıdaki beyitten hemen sonra geldiği anlaşılan şu beytin aktarmasında yine bir tuhafılık dikkat çekiyor:

Alpmin taht-ı fermânınga âsân

Çirig çıkmey Hıtâdın tâ Horâsân (s. 221)

(Ben bunların hepsini fermanımın tahtını kolayca aldım, askere bile gerek kalmadan Türkistan'dan Horasan'a hükmüm yürüdü.) Beyit; "Asker yürütmeden Çin'den Horasan'a kadar kolayca fermanımın (emrimin) altına aldım." şeklinde aktarılırsa hem herkesin anlayacağı bir cümle ortaya çıkacak, hem Nevâyî'nin hâkimiyetinin devam etme ihtimali olacak, hem de Nevâyî'nin kaleminin gücüne olan güveni vurgulanmış olacaktır. Taht-ı ferman tamlamasını fermanımın tahtı anlamak için herhâlde epeyce çaba gösterilmiş olmalı.

230. sayfadaki "Az fırsatda yahşınınğ örgenip ayta başladı." cümlesi, *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'ten alınır kende değiştirilip anlamsız hâle getirilmiştir. Cümledeki yahşınınğ sözü, iyice anlamına gelen yahşığına biçimine dönüştürülürse, yani kaynağından değiştirilmeden alınırsa anlam bozulmayacaktır.

İti bağrımnu yir çağda ayağı kanga bulgandı

Közüm bâğıda gül anıng tabanudın nişân irmiş (s. 267)

"Sevgilinin köpeği gönlümü yerken, ayağına kan değdi, gözümün bahçesindeki gül, o köpeğin ayağından kalıntı imiş." Beyitle ilgili şöyle bir açıklama da yapılmıştır: "Göz bahçeye, aradaki kan da güle benzetilir. Şair, gözündeki kan ile gül arasında benzerlik kurar ve onun, gönlünü yiyen köpeğin ayağına bulaşan kandan olduğunu söyler."

Bu güzelim beyitteki yanlışlığın kaynağı, bağır kelimesinin ciğer değil de gönül olarak aktarılmasıdır, gerçi kelime bağır olarak da kalsa Türkler onun ciğer anlamına geldiğini bilirlerdi. Birinci mısra "Sevgilinin köpeği ciğerimi yerken ayağı kana bulandı." olarak aktarıldığında ikinci mısra da "Meğer gözümün bağındaki gül (gözdeki kan) onun ayağının izi imiş." şeklinde olmalıdır. Yazar, "ciğerini itler yemek" deyimini bilmeyebilir, ancak, itin gönül yediğine de herhâlde hiç kimse şahit olmamıştır, çünkü gönül yenecek bir organ değil, soyut bir kavramdır, ayrıca gönülden itin ayağına bulaşacak kan çıkmaz, bu kan çıksa çıksa ciğerden yani bağırdan çıkar.

İşilgen riştesi tâb-ı vefâdın

Tişilgen bağrı hakkâk-ı kazâdın (s. 298)

(İpliği vefa ışığından işlenmiş, bağrı kazâ mühürçüsü tarafındandeşilmiş.) Beyitte geçen işil- fiilinin, işlen- olarak anlamlandırıldığı görülüyor ki yanlıştır. İşmek fiili Abuşka lügatında "işüp didüğü bağlayup dimekdür" biçiminde anlamlandırılmıştır. Yazar burada da ne yazık ki sözlüğe bakma gereği duymayıp beyti anlamlandırmıştır. İkinci mısradaki deyimimiz de "bağrıdeşilmek" değil, "bağrı delinmek"tir. Beyit; "Vefâ ışığından ipi düğümlenmiş (vefa kapısı kapanmış), kaza mühürçüsü tarafından bağrı

delinmiş” biçiminde aktarılmalıdır.

Köp söz yüzün ol açıp bu yaptı

Ahır munga söz karâraptı (s.305)

(Çok sözün yüzünü açtılar, sonunda buna karar kıldılar.) Beytin ilk mısrasında anlamı çıkarılmayan bir Türkçe kelimenin, sözlüğe bakıp anlamını bulmaktansa görmezlikten geldiği anlaşılıyor. Çok kullanılan ve bilinen yap- fiiline Türkiye Türkçesindeki anlam verildiği takdirde, beyit anlamlandırılmayacaktır, sözlük karıştırmak da zahmetli (!) bir iştir, en kestirme yol ise kelimeyi yok saymaktır, Dr. Çetindağ da kestirme yolu seçmiştir. Yapmak fiiline “kapatmak, örtmek” anlamını vererek beyti şöyle anlamlandırabiliriz: “Pek çok sözü o açtı, bu kapattı (uzun uzun konuşulduktan sonra); sonunda söz bu konuya geldi.”

Tenler tirilürge koysalar yüz

Kûyı yilidin tenimni tîrgüz (s. 312)

(Vücutlar dirilirken yüz koysalar, benim vücudumu onun köyünün yelinden dirilt). Bu beyitteki “yüz koymak” deyimini anlaşılmamış ve verilen anlam bu yüzden yanlış olmuştur. Bu deyim, Türkiye Türkçesindeki “yüz tutmak” deyimine yakın bir anlama sahiptir. Bu takdirde beyti; “Tenler dirilmeye yüz tuttuğunda (dirilirken-dirileceği zaman), benim tenimi onun (sevgilinin) köyünün yelinden dirilt.”

Bir sonraki beyitte açıklayıcı bilgi olmasına rağmen şu beyit yine yanlış anlamlandırılmıştır:

Kime kim Nûh boldı keştî-bân

Gam yok er kökke mevc urar tûfân (s. 316)

(Kime Nûh gemici olursa, Tufan göğe çıksa üzölmeye gerek yok.)

Vâkıf olgıl ki eyleben telbîs

Tapmağay yol bu kimege iblis (s. 316)

(Vâkıf ol ki hile yapan iblis bu gemiye yol bulunmaz.)

İlk beytin ilk kelimesi, kim soru sözü üzerinde +e yönelme hâli eki var gibi düşünölmüş, ikinci beyitteki kimege yapısı hiç dikkat çekememiştir. Hâlbuki Çağatay sahasında yönelme eki +gA’dır, ancak iyelik eki üzerine +A gelebilir. Aktarmada tufan kelimesinin ilk harfinin niçin büyük yazıldığı da anlaşılamadı. Yukarıdaki anlamı bir kenara bırakarak ilk beyti şöyle anlamlandırabiliriz: “Gemi ki onun kaptanı Nûh’tur, tufan göğe yükselse de endişeye yer yoktur.” Ayrıca bir beyitte Nûh, keştî-bân, tufan kelimeleri varken kime kelimesini gemi anlamamak için herhâlde özel çaba sarf etmek gerekir. İkinci beyit de “Anla ki İblis hile yaparak bu gemiye yol

bulamayacaktır.” şeklinde anlamlandırılabilir. Burada da yazar, İblis’e hitap edildiğini düşünmüş ve bu şekilde anlamlandırmış, dolayısıyla da anlam büsbütün değişmiştir.

Şu beyitte de istemek fiili, tam anlaşılmadığı için beyit yine eksik anlamlandırılmıştır:

Lik mundak şehga vasl âsân imes

İstemey köp sa’y ile imkân imes (s. 344)

“Ancak böyle bir şâha vuslat kolay değildir, çok çalışmayla istemezsen mümkün olmaz.” Bizce beyit şöyle anlamlandırılmalıdır: “Ancak böyle bir şâha kavuşmak kolay olmaz, çok gayretle aramadan mümkün olmaz.” İstemek fiili, esasen izlemek ile aynı kökten gelir ve aramak demektir. Talep etmek anlamı fiilin nispeten yeni bir anlamıdır.

İttifâkâ bes ki çıktı renc ol

Bahtı bir küin gencga başkardı yol (s. 348)

(Uzun bir eziyetten sonra, talihi bir gün hazineye ulaştı)

Talihin hazineye ulaşması ne bu beyitte kastedilendir, ne de anlamlı bir ifadedir. Beyit şöyle aktarılsa kastedilen anlaşılabilir: “O, pek çok sıkıntı çektikten sonra ansızın bir gün bahtı onu hazineye yönlendirdi.”

Örmegidin tilbe itti terk-i hûş

Yitti nâ-geh bir le’îm-i saht-kûş (s. 348)

(Sevincinden aklını terk etti, ansızın kötü niyetli bir kuş geldi). Bu beyti, kendinden önceki beyitten ilgisiz anlamlandırmak zordur, ancak beyti yukarıda olduğu gibi kaynağından alırken değiştirerek alıp anlamlandırmak mümkün değildir. Dr. Çetindağ’a göre beyitte “kötü niyetli bir kuş” vardır, ama Türkçe olan kuş kelimesini terkinin parçası yapıp ünlüsünü uzun yazmanın bir sakıncası yoktur. Bu beytin aslı şöyledir:

Körmegidin tilbe itti terk-i hûş

Yitti nâ-geh bir le’îm-i saht-kûş (Canpolat-1995, s. 81), (Kayumov-1991, s. 76)

Kayumov ve arkadaşlarının yayınında beyit bugünkü Özbek Türkçesiyle şöyle anlamlandırılmıştır: “Tilbe bu baylikni körip huşidan ketip kaldı. Şu arada bu yerga bir ablah kişi yetip keldi”. Görüleceği üzere bu anlamlandırmada kuştan söz edilmiyor, çünkü beytin aslında da kuştan söz edilmemektedir. Bize göre de beytin anlamı şöyle olmalıdır: “Deli bu kadar çok hazineyi bir arada görünce kendini kaybetti ve o anda oraya bir alçak (rezil) kişi geldi”. Dr. Çetindağ, beyti aldığı yerden kitabına naklederken ilk kelimenin ilk harfini düşürmüş ve beyit anlam verilemez hâle gelmiştir. Bununla yetinmeyen yazar, le’îm-i saht-kûş terkinine de doğru anlam veremeyince beyit tanınmaz olmuştur.

*Körmey ol mecnûnı mahrem çıktı tığ
Kanını genc üzre tökti bî-dirıg (s.348)*

(O deliyi görünce kılıcını çekti, kanını o hazine üzerine döktü.) Beytin ilk kelimesindeki -mey olumsuzluk yapısı hiç dikkate alınmadan anlam verilmiştir. “Görmeden, gizlice kılıcını çekti ve hiç acımadan o delinin kanını hazine üzerine döktü.” Bu beyit de önceki beyitlerle ve hatta hikâyenin bütünüyle ilişkilendirilmeden anlamlandırılması zor bir beyittir.

Bir hadisin Çağatay Türkçesine tercümesi olan aşağıdaki dörtlüğün aktarılmasında da bazı aksamalar göze çarpıyor.

*Yahşı söz birle hâcet ehlin sor
Birmeseng yahşı tu'medin nafaka
Ni için kim Rasul kavli bile
Yahşı söz bardur eyle kim sadaka (s. 350)*

(İyi sözle ihtiyaç ehlini sor, iyi azıktan sadaka vermesen de Peygamber sözünü dinle, iyi söz de olsa sadaka olarak ver.) Yahşı kelimesi, her zaman iyi anlamında değildir. Burada da iyi anlamı değil güzel anlamı daha uygun olacaktır. Dörtlüğü ise şöyle anlamlandırmak herhâlde daha uygun olur: “Güzel sözle ihtiyaç sahibini sor, güzel yiyeceklerden ona verecek hâlin yoksa bile Peygamber’in buyurduğu gibi; güzel söz sadaka yerine geçer.”

Yukarıda kaydedilen ve üzerinde kısa kısa durulan aktarma örnekleri, Dr. Çetindağ’ın üzerinde büyük bir cesaretle kalem oynattığı Çağatay metinlerini ve Nevâyî konusunu yeterince anlayamadığını göstermektedir. Başta belirtilen noksanlıkların, Çetindağ’ın kitabında fazlasıyla yer alması, yukarıdaki hükmü ne yazık ki doğrular niteliktedir. Yine yukarıda belirtildiği üzere, bu alanda çalışmak için Batı Türkçesinden farklı ses ve biçim özelliklerinin iyi bilinmesi gereğini bir kez daha vurgulamakta fayda olduğunu düşünmekteyiz, ayrıca alıntı kelimelerin sözlüklerdeki ilk anlamlarını alıp metne uygulamanın da epey sakıncalı bir durum olduğu sanırım ortaya çıkmış oldu. Bir edebiyatçı olarak Dr. Çetindağ’ın göstermiş olduğu cesaret elbette takdire şayandır, ancak cesaretin yanında bilgi de konabilirse ortaya kitap değil eser çıkar.

Kaynakça

- Kanpolat, Mustafa, *Ali Şir Nevayi Lisânü't-Tayr*, Ankara, 1995.
Eraslan, Kemal, *Ali-Şir Nevayî Mecâlisü'n-Nefâyis*, TDK yayını, Ankara, 2001.
Kayumov, Aziz ve başk., *Alişer Nevâiy Lisânü't-Tayr*, Taşkent, 1991.
Kut, Günay, *Ali Şir Nevâî mad.*, TDVİA, İstanbul, 1989.
Levend, Ağâh Sırrı, *Ali Şir Nevâî*, 1.cilt, TDK Yay., Ankara-1965.
Tören, Hatice, *Ali Şir Nevâyî Sedd-i İskenderî*, TDK yayını, Ankara, 2001.